

CEM SULTAN'IN ROMA ŞEHRİNDEKİ GÜNLERİ

GIACOMO E. CARRETTO*

Çev: MAHMUT H. ŞAKİROĞLU**

Bu makaleye başlamadan evvel, bunun bir kişisel olay olmasından öte, doğduğum yerde bir aile sorunu bulunduğunu bildirmek isterim. Benim çalışma alanım, İslâm kültürü tarihi, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere onun ardılı devletlerin fikir hareketleri tarihidir. Ben de uzun zamandan beri Cem Sultan olayından haberdardım ve onun siyasal yaşamını biliyordum. Fakat ilgilenme gereği duymadım, zira bu konunun çok daha geniş bir şekilde, araştırmacılar tarafından her türlü cephesinin

* Giacomo E. Carretto, hiçbir akademik kuruluşa bağlı olmadan ilmi çalışmalarını sürdürmektedir. Hakkında yazdığım bir bio-biblio-grafik yazı: "Yaşayan Türkologlar-V-Giacomo Carretto ile Söyleşi"

Tarih ve Toplum, cilt 3, sayı 17 (Mayıs 1985) s. 49-55. Memleketimizde *Kadro* dergisi hareketinin Atatürk zamanında nasıl bir yeni düşünce sistemi oluşturmak istediği üzerindeki çalışması için kaleme aldığı eseri ile tanınmıştır: "Polemiche fra Kemalismo, Fascismo, Comunismo, negli anni "30", *Storia Contemporanea*, anno VIII/3 (1977)5, 489-530, bu çok kıymetli makalenin Durdu kundaçı tarafından yapılan tercümesi: 1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler", *Tarih ve Toplum*, sayı 17 (Mayıs 1985) s. 56-60 ve sayı 18, s. 62-72. Ele aldığı mühim bir konu *Meşale* dergisinin yeni Atatürk devri Türk edebiyatında oynadığı rol üzerinedir. Bunu şu kitabında ele aldı: *Saggi su Meş'ale. Un'avanguardia letteraria turca del 1928*, Venezia 1979, Venedik Üniversitesi neşriyatıdır. Türkçe çıkan makalesi, "Meşalenin İtalya'da Yankıları" *Varlık*, sayı 847 (Nisan 1978) s. 8-10, derginin bu sayısı *Meşale*'nin 50. yılına armağan edilmişti. Ettore Rossi'nin 1955 yılında ölümünden sonra kütüphanesini Istituto per l'Oriente adlı enstitüye kazandıran ve fişlemesini tamamlayan G. E. Carretto, 1985 yılına kadar bu enstitünün yayın organı *Oriente Moderno* dergisinde Türk dünyası ve ayrıca Türkiye kısımlarının siyaset ve kültür hareketleri hakkındaki kısımlarını kaleme aldı. Venedik Üniversitesi neşriyatı arasında çıkan bir başka kitabı:

incelendiğini biliyordum. Thuasne'dan Ertaylan'a, Semavi Eyice'den Halil İnalçık'a ve en son da Nicola Vatin adlı araştırmacıya kadar çok kişi ilgi çekici araştırmalar meydana getirdikleri için, ben hiçbir zaman bu konu üzerinde duracağımı zannetmiyordum tâ ki birkaç yıl önce, ilk defa Ligurya dağları üzerinde bulunan, baba tarafımın yaşadığı Bardineto denilen yeri ilk defa ziyaret ettiğim zamana kadar deniz seviyesinden 711 metre yükseklikte, iklimi kışın bile yumuşak, Riviyera'ya yirmi kilometre kadar uzaklıkta bulunan Bardineto vadisinin biraz ilerisinde mevcut dağ silsilesi içinde öyle yüksek yerler vardır ki oralarda ısı bazen eksi on iki dereceye kadar düşer. Günümüzde de, bazen bir kış günü kıyıda uzaklaşıp buralara bir gezi yapmayı hedefleyen kişiler bulunmaktadır. Bazen bir kar fırtınasına yakalanırlardı ki, günümüz kar makinalarının bulunmadığı zamanlarda bu fırtına büyük tehlikeler yaratırdı.

Şimdi gene de Cem Sultan konusundan biraz uzaktayız. Çünkü atalarımın yaşadığı bu yere geldiğim zaman kendi ailem hakkında yeni bir takım bilgiler elde etmek istedim. Roma'da ikamet ettiğim evde çalışmalara devam ettiğim sırada, Bardineto'ya gidip oradaki kilise arşivlerinde kısa da olsa bir araştırma yapmak ve oranın bir yerel tarihçisi olan Giannio Balbis¹ ile görüşmeyi plânladığım bir sırada, ana tarafımın geldiği eski bir Etrüsk şehri kalıntısı üzerine kurulu Tarquinia'ya gitmeyi düşündüm. Hatta böylece, baba tarafımdan önce, ana tarafımın bir soy kütüğünü çıkarmış olurum. Atalarım hakkında çok az şey bildiğim için, geçmiş asırlarda artık unutulmuş bulunan olaylar üzerinde durmanın bir

Hars –Kültür.Nascita di una cultura nazionale, Venezia 1979. Son zamanlarda klâsik dönem Türk tarih ve kültürüne ağırlık veren çalışkan ve üretken müellif Cem Sultan'ın Roma civarındaki faaliyetleri ile ilgili belgeler üzerinde uzun zamandan beri çalışmaktadır. *Erdem* dergisi için kaleme aldığı bu çalışmasından başka, *Un Sultano Prigioniero del Papa*, Venezia 1989 adlı kitabı Carla Coco'nun yönetimindeki Ad Orientem serisinde çıkardı. Asıl büyük kitabını da bu sıralarda bitirdi.

** A.Ü. Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı Profesörlerinden.

¹ Giannino Balbis, *Val Bormida medievale. Momenti di una storia inedita*, Cengio 1980 ve "Uomini dell'Alta Val Bormida nel medioevo," *Alta Val Bormida*, Millesimo 1982, s. 63-112.

saçmalık olduğunu düşünüyordum. Belki de belirli bir yaşa gelen insan kendi köklerini arama isteği duymaya başlıyor. Bu, kendisini daha iyi tanımak, geçmişteki olaylara en iyi bir yanıt arama da sayılabilir.

Kaldı ki, bugün için Tarquinia denilen yerde bir gezinti yapmak çok hoş bir davranıştır. Bilinçsiz bir toplu turizm hareketinden uzak kalan bu şehirde kayalık yerlerde örülü Etrüsk dönemi mezarları, önceleri sünger taşı biçimindeki yerleri oyulmuş iken, zaman geçtikçe sel tahribatı sonucu şekil değiştirmiştir. Biraz da esrarengiz bir yerdir. Putperestlik döneminin mâbedlerinde yaşamlarını sürdüren Orta Çağ dönemi keşişleri ve azizleri kendilerinden bazı izler de bırakmıştır. Orası öyle bir arazidir ki, M.S. IX. asırda Araplarla Kuzey Afrika Berberî'leri buraya *cihat* yapmaya geldikleri zaman kendilerine müttelik veya yerel dönme bulup onlardan yardım da aldılar. Latium bölgesinin yukarı tarafında kalan bu bölgeyi, tarihi ve tabiatından dolayı çok sevmekteyim.

Diğer taraftan Tarquinia'da bir araştırma merkezi ile bir belediye arşivi bulunmaktadır. Çok iyi bir düzen içinde çalışan bu merkezler, anıların, âbidelerin ve çevrenin korunması bakımından yerel tarih için büyük bir ilgi yaratmaktadırlar ve şans eseri de daima ziyaret edilen bir yer olarak gelişmektedirler. Araştırma merkezinde bulunan bir dizi belge arasında, annemin ailesi olan Cardini'ler ile ilgili bazı evrak gördüm. Bir mektupda da, Osmanlı ordusu karşısında Mora yarımadasında yapılan bir çatışma anlatılmaktaydı. Beklemediğim bu çok hoş sürpriz üzerine, tatmin olmuş bir şekilde Belediye Arşivine koştum. Burada da Cardini ailesi hakkında bazı kayıtlar bulduktan sonra, elime *Registro dei Consigli dell'anno 1489 al 1494* başlığı taşıyan belgeyi aldım ve hemen *Turcae Adventus in Italiam* "Türk'ün İtalya'ya gelişi" kaydını gördüm. Metni okuduğum zaman Zizim adı ile karşılaştım ki, Cem adının batılı imlâ şekli idi.

Karşılaştığım yeni sürpriz ve böyle küçük de olsa bir keşif yapmanın mutluluğunu tarifin zor olduğunu biliyorum.

Acele tarafından yerel bir fotoğrafçıya bu kaydın bir fotokopisini yaptırttım ve eve döndüğüm zaman annemim babası tarafından kalan kitapları taradım. Bunlar arasında *Notizie storiche archeologiche di Tarquinia e Corneto* başlıklı, Roma'da 1878 yılında basılmış Luigi Dasti'nin kitabını buldum. Daha önce okumadığım bu kitabın 257. sayfasında kısa bir haber vardır:

“Mart ayı esnasında, korsan Villamarin’ın gemisi ile Sultan Zizim, Civitavecchia limanına geldi. Kardeşi Sultan Bayezid tarafından savaşta yenilgiye uğratıldı; o da bunun üzerine Rodos adasına sığındı. Buranın yöneticisi olan Üstad-ı Âzam, onu bir süre misafir ettikten sonra, adamları ve ayrıca 400 atlı ile papa nezdine yolladı. Cornetaniler bu karşılama ve hemen yatak ve yorgan götürmeleri için Leonardo ile Lodovico Cibo adlı kişileri görevlendirdikten sonra, Civitavecchia taraflarında yer olmadığı için Corneto’ya yollanan atların ihtiyacı olan ot ve yulafı da tedarik ettiler.

Luigi Dasti bu eserini yazarken, daha önceden bu konuya eğilen Mutio Polidori (1609-1683) adındaki birisinin vekayinamesinden ve ayrıca yerel arşivde gördüğü bazı belgelerden de yararlanmıştı. Bu eski vekayiname kısa bir süre evvel Tarquinia Cemiyeti tarafından neşredildi² ve 1489 yılı için şu bilgiyi tekrar eder: “Sultan Cem, kardeşi Bayezid tarafından savaşta yenilgiye uğratılınca, Rodos adasına kaçmak zorunda kaldı. Buranın yöneticisi olan Üstad-ı Âzam da onu 400 adam ve şövalye ile Roma’daki papaya yolladı. Mart ayında Civitavecchia’ya geldi ve Cornetaniler yatak ve yorgan tedarik ettiler ve bunu da Leonardo ve Ludovico Cibo’ya emrettikten sonra, Corneto taraflarına yollanan atlar için ot ve yulaf buldular. Çünkü Civitavecchia denilen yerde rahat edemezlerdi. Papa onu çok iyi karşıladı ve saygı ile misafir etti. Fakat âdeta namuslu bir hapis hayatı yaşattı, çünkü kardeşi Bayezid’den yılda 40.000 altın tutarında bir para almaktaydı. Bu hayırlı işten daha iyi imkân sağlamak isteyen Papa, İsa’nın göğsünü yaran mızrakı hediye olarak yolladı. Kardinal Mendosa bunu S. Croce kilisesinde bulmuş idi.”³

Şimdiye kadar Cem Sultan hakkında çağdaş araştırmacıların eserlerini okumuştum. Benim için, o devrin güçlü devletleri arasında bir kuvvet gösterisi olarak yorumlanması gerektiği üzerinde durdum. Cem Sultan,

² Mutio Polidori, *Croniche di Corneto* düzenleyen A. R. Moschetti, Tarquinia, s. 280-281.

³ Haç üzerine konmuş olan yazı ile ilgilidir. Rivayete göre 1492 yılında Kudüs’de yapılan tamir sırasında S. Croce kilisesinde şu yazıt bulundu:” Hyesus Nazarenus Rex Iudeorum,” ayrıca bunun bir Lâtinçe, Yunanca ve İbranice çevirileri ve son satırının anlaşılabilir bir şekli bulunmuştur. Bu kiliseyi inşa ettiren İmparator Konstantin, annesi Eleni’nin buraya götürdüğü haç rekellerinin muhafazasına adanmıştı.

bazı kereler ulusal bir sembol sayılmış ve kâfirler tarafından ihanete uğratılmış biri olarak telâkki edilmiştir. Hristiyan âlemi ise Cem Sultan'ın uzun süren Avrupa tutsaklığı için, fazla sükse yapmasa da, bir mazeret arama içine girmiştir.

İşte böylece, o gece Tarquinia şehrinden döner dönmez Bayatlı'nın *Câm-ı Cem Ayin* adlı eserini, Fahreddin Kırzioğlu tarafından yeni harflerle yapılmış neşrinden okumaya başladım.⁴ Buradaki bazı sözler beni çok etkiledi:”_Sana padişahlık nasip olmadıysa da dervişlik de elveririr.”

Ertesi gün de, o sıralarda Türkoloji bölümünde çalıştığım Istituto per l'Oriente kütüphanesindeki İ. H. Ertaylan tarafından faksimile neşri yapılan Cem Sultan'nın *Divan*'ını okumaya başladım. O sıralarda Halil Ersoylu'nun yaptığı neşri görmemiştim.

Gene bir seferinde bu eser içindeki *sefer* redifli şiiri okuma fırsatı bulmuştum. Bunun yapay bir edebiyat eseri olmadığını gördüm. Bunu da hissetme için, örnek aldığı, fakat Ahmed Paşa'nın⁶ kendi eserinden düşük seviyede olan şiirini görünce anladım. Eğer şans beni bir kere daha Cem Sultan'ın izlerine götürdüyse, şimdi ise bu hoş rastlantıları bularak, bundan hoşlanmağa başladım. Böylece Tarquinia tarihinde efsanevi Dardano'yu görüyoruz. Truva şehrinin kurucusu sayılan Dardano'nun babası Zeus değil, Corito idi. Corito da eski Tarquinia'nın kurucusu idi ve Roma'dan daha eski bir kuruluş tarihine sahipti. Bu tarz bilgi Türk dünyasını bir çağrışım yapar. Çünkü uzun süre Avrupa'da Türklerin Teucrilerden yani Truvalılardan geldiklerine dair ısrarla duruldu. Truvalılar Yunanlılar tarafından yenilgiye uğratıldıkları için, şimdi onların torunları intikam almayı başarmışlardı.

Böylece benim Cem Sultan ile olan ilişkim bir tek Tarquinia'dan değil, fakat aynı zamanda Carretto ailesinin eski bir toprak beyi olan Bardineto'dan ileri geliyordu. Araştırmalarım esnasında vardığım kanaate göre, XVI. asır sonlarından itibaren benim ailem Carrettolar ile Del Carretto ailesi arasında bağlar vardı. Fabrizio del Carretto adlı kişi, cesur

⁴ Bayatlı Mahmud oğlu Hasan, *Câm-i Cem-Âyîn* şu kitabın içinde, *Osmanlı Tarihleri 5 kitap bir arada*, İstanbul 1941, s. 378.

⁵ İsmail Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem*, İstanbul 1951, s. 137.

⁶ Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul 1951, s. 171.

bir deniz gazisi olan Burak Reisi tutuklamaya kalkışmıştı. Bu zat, Ligurya topraklarından geçip, Fransa’da bulunan Cem Sultan ile görüşmeyi başarmış idi.⁷ Diğer taraftan, Bardinetto’da, San Nicoló adlı Şapel’de Cem Sultan döneminin freskleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Santa Scolastica’nın bir canavarı yendiği tasviri vardır. Santa Scolastica, Montecassino denilen yerde San Benedetto adı verilen bir manastır yaptırmıştı. Burası 883 yılında, Garigliano taraflarında bir *Rıbat* yaptırmış olan mücahitler tarafından bir *cihat* sonucu ele geçirilmiş idi. Demek oluyor ki XV. asır sonunda bu canavar, eski dönemleri anımsatmakla birlikte, yaklaşan yeni tehlike, yani Osmanlıları sembolize etmeğe yaramaktaydı. Bütün bu çok sayıdaki uyuşma, beni hemen Cem Sultan hakkında her bulduğumu okuma hevesi içine itti. Okuduklarıma kendi yorumlarımı katıp notlar aldım. İlk önceleri yüksek derecede bilimsel bir araştırma plânladım ve bunu bir ihtisas dergisine vermek istedim. Fakat benim Cem ile ilişkim bir doğal bilimsel çalışma içinde gelişmiş değildi. Onun için böyle bitiremezdim.

Böylece notlardan ‘ciddî’ bir makale yerine, ilk aşamada bir biyografik roman doğdu. Henüz yayınlamadığım bu roman yerine Cem Sultan’ın ruhsal durumuna değinen bir küçük eseri: *Un Sultano Prigioniero del Papa* adı altında 1989 yılında Venedik’te neşrettim. Biyografinin ana başlığı *Tüccar ve İktidar*’dır. Hayalî bir tüccarın sahte bir el yazmasından başlayarak hayatın belirli düzeydeki gerçeklerine değinir. Bunların da aileleri, benimkiler gibi Tarquinia ve Bardinetto’dandır. Onlar da benim gördüğüm belgeleri incelediler. Kitabın sonunda uzun ve ciddi bir kaynakça bulunmaktadır.

Böylece konunun edebiyat yönünü bir tarafa bırakıp, Tarquinia Belediyesi Arşivi’nde bulunan ve Prof. Gianfranco Fiaccodori tarafından yazımı, tercümesi de öğrencisi Andrea Cuna tarafından yapılan belgelere dayalı bir makaleyi “inşallah” neşretmek istiyorum. Bu makalede, Cem Sultan’ın beklenmedik bir anda papalık topraklarına ani baskın yapma

⁷ V.L. Ménage, “The mission of an ottoman secret agent in France in 486,” *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1965. s.112-132 ve Şerafettin Turan, “Barak Reis’in Şehzade Cem mes’elesiyile ilgili olarak Savoie’ya gönderilmesi,” *Bellekten* XXVI (1962), s. 539-555.

işini hareket noktası alıp, bizim müşterek dünyamız olan Akdeniz'deki havayı aydınlığa kavuşturmak isterim.

Biraz özet vermek isterim: Cem Sultan, kardeşi II. Bayezid karşısında girdiği iktidar savaşını kaybettikten sonra Rodos adasında bulunan şövalyelerin başkanı, Üstad-ı Âzam d'Aubusson'un yanına sığındı. Bu teşkilât haçlı seferleri sırasında Kudüs şehrinde Ordine dei Cavalieri dell'Ospedale di San Giovanni Battista di Gerusalemme (Kudûs'deki vaftizci Aziz Yahya Hastahanesinin Şövalyeleri Teşkilâtı) adı ile kurulmuş idi ve Cem Sultan zamanında Rodos adasında hüküm sürüyorlardı.

Osmanlı Şehzadesi ile teşkilâtın Üstad-ı Âzama arasında varılan anlaşmaya göre, Cem Sultan Hristiyanların yardımı sayesinde, kaybettiği baba tahtını tekrar ele geçirecekti. Fakat sonraları, Cem Sultan'ın Savoia ve Fransa'da bulunduğu sıralarda, d'Aubusson Şehzadenin bahtlarına tek başına sahip olmak istedi. Mazeret olarak da kendi misafir/mahpusunun tehlikede bulunduğunu ve Hristiyan güçlerin Balkan yarımadasında müşterek bir güç meydana getiremeyeceğini öne sürerken, bunlar hiç de ihmal edilmeyecek bahanelerdi.

Bizim için ilgi çekici taraf, verilen söze ihanet edilmiş bulunmasıdır. Fakat Orta Çağ devrinin sonlarına doğru, hissiyat daha güçlü idi ve bizimkilerden daha katı ve değişken de olabilirdi. Onun için, şimdi değerlere göre hüküm veremeyiz. İlahî güçlerden ve tarik-i dünya kavramından günlük çıkarılara yönelme eğilimi beliriyor ve bunlar arasında 'samimiyet' daha ağır bir değer kazanıyor. Özellikle Osmanlılara karşı düzenlenen son Haçlı Seferleri sırasında "haçı ele geçirme" yemini yapılıyor, fakat sonra unutulup, dünya işlerine dalınıp, bilinçsiz düşülen ve tenakuz veya bunalımlara aldırış edilmiyordu.

Şimdi üzerinde durduğumuz konuya gelecek olursak, temelde iki ana konu bulunmaktadır. Siyasî alanda Osmanlıların İtalya'ya artık saldırmayacağı belli idi. Böyle bir olayın gerçekleşmesi tanıdığımız dünyanın değişmesine yol açabilirdi. Diğer taraftan da en önemli husus şehzadenin ruhsal sarsıntısı içinde kendi kaderini arayıp da iktidara gelebilmesiydi.

1489 yılında Cem Sultan Fransa'dan ayrıldı. Kendisini Rodos adasından, Savua kralı Şarl'ın ülkesi Nis şehrine getiren gemi tekrar götürüyordu. Gemiye, şövalyelere bağlı iki küçük gemi refakat ediyordu.

Zamanın kötü koşulları tıpkı Rodos adasından gelen kötü hava gibi idi. Birçok maceralardan sonra Santo Stefano denilen limana ulaştılar. Bu limanın adı, Cem'in yanında olup da adını bilmediğimiz *Vakiât* yazarı tarafından Santis Tara diye adlandırıldı.⁸ Burada Filamarin adında bir eşkiya ile anlaşma zemini aradılar. Bu adamın adı Tarquihia kroniklerinde Filamarin tarzında yazılır. Altı *kadırğa* ile gelmişti. Geçen yüzyılın sonlarında, Piombino Arşivi'nde bulunan yazmalara dayanarak olayı inceleyen Licurgo Cappelletti, 1489 yılında Pianosa ve Elba (buranın adı *vakiât* adlı eserde Laraba imlâsı iledir.) Sakinleri, İspanyol korsanlarının sürekli saldırıları altında idiler. Bunlardan Francesco Turriglia adındaki kişi Elba'ya saldıracak kadar ileri gitmişti. Ada sakinleri de bunun üzerine Piombino beyi Jacobo Appiani adlı kişiden yardım istediler. Bu zat ise malî bir bunalım içinde bulunduğundan dolayı istenen deniz yardımını yapacak durumda olmadığı için, Aragon ve Kastilya kralı Katolik Ferdinand'dan yardım istedi.⁹ "Kısa bir süre sonra İspanyol gemileri Piombina kanalına girdiler. Katolik kralının komutanlarından Don Bernardo di Villamarina adlı kişinin emrindeydiler. Şehrin yaşlı ileri gelenleri, kendilerini Francesco Turriglia denilen korsanın şerrinden kurtaran bu amirale makamına göre bir hediye vermek istediler. Piombino'dan karşıya çıkan Villamarina, hemen kral adına gelen bir emri tebliğ ederek Piombino'nun artık Turriglia tarafından rahatsız edilmeyeceği ve sularını terk edeceğini bildirdi. Aldığı esirleri de serbest bırakacaktı. Böylece Piombino'luların zararları da ödenmiş oluyordu. Buna karşılık bir bahşiş vereceklerdi." Bu amiral ise Osmanlılar tarafından ve Tarquinia'da 'korsan' veya 'haydut' diye adlandırılır. Böyle iki güçlü donanmanın iki aynı isimde amiralinin bulunması tuhaftır. Bununla beraber önceden de söylediğim üzere, bunu Tarquinia belgelerine göre açıklayacağım.

Biz ise şimdilik Tarquinia veya o sıralardaki adı olan Cometo şehrine dönelim. Çünkü antik devirlerdeki ismine yakın bir geçmişte tekrar

⁸ *Vakiât-ı Sultân Cem*, Ms.Flügel 1213. Cod.Mixt. 201 (Viyana Devlet Kütüphanesi) varak 20v. Bu metin hareketli olduğu için özel isimlerin okunmasını buradan yararlanıyorum. *Vakiât* adlı eserin bir de basılı nüshası bulunmaktadır, yayıncısı Mehmed Arif, İstanbul 1330, s. 20.

⁹ Licurgo Cappellett, *Storia dell città di Piombino*, Livorno 1897, s.118-120.

kavuştu. Orta Çağlar boyunca güçlü bir şehir-devlet olduğu için yakın komşuları ile ve bu arada Roma ile devamlı çatışma hâlinde idi. XIII. asırda Vitelleschi ailesi buraya hâkim oldu ve bu aileden, sonradan kardinallik makamına çıkan Giovanni Vitelleschi, Lazio yöresinin baronlarına karşı açılan savaşta Papa IV. Eugenio'nun komutanı oldu. Böyle, yerinde hizmetinden dolayı, Roma şehri Senato'su 12 Eylül 1436 günü Corneto şehri halkına tam olarak Roma şehri vatandaşlığı haklarını verdi. Hatırladığım kadarı ile dedem böyle bir şerefle çok övünürdü.

Corneto limanı Roma şehri için çok mühim idi.¹⁰ Buğday ambarları sayesinde de bölgenin en önemli şehri idi. *Vakûat* müellifi tarafından Givdavka denilen Civitavechia, ilk kurulduğu zaman Centum Cellae adını taşımaktaydı. İmparator Traianus zamanında yüz odalı bir saray yapıldığı için bu adı almıştı. Sonradan 813 yılında meydana gelen bir *cihat* esnasında tahrip oldu.¹¹ Şehrin sakinleri yeni bir Centum Cellae inşa ettiler ve halk buraya Cencelle dedi. Buranın sur vesaire kalıntıları halâ görünür ve tepelerde bulunur. Tehlikenin geçmesinden sonra şehir deniz kenarında gelişti ve adı da Civita Vecchia oldu. Yani bir Eski Şehir.

İşte Cem Sultan, artık 1458 yılından beri tam anlamı ile Papalığın hâkimiyeti altına giren bu şehre Villamarina'nın gemileriyle geldi. Papalar burayı epey canlandırmışlardı. XV. yüzyıl sonlarında, Şark yöresinde boyacılık da yapan Giovanni di Castro¹² adındaki adam, Tolfa dağlarında şap madenlerini buldu ve buradaki Allumieri şehrinin temelini attı. Böylece artık şark taraflarından şap ithalini engellediler ve madeni çıkarıcılar Civitavecchia şehrinin zenginleşmesini sağlayıp şehir belediye yönetiminin Osmanlılara karşı yürütülen haçlı seferlerine daha fazla katkı yapmasını sağladılar. Gene bu sıralarda şark harplerine katılması için altı tane savaş

¹⁰ Giulio Silvestrelli, *Città castelli e terre della regione romana. Ricerche di storia medievale e moderna sin all'anno 1800* geliştirilmiş ikinci baskısı, P. Fedele'nin ön sözü ve M. Zocca tarafından yapılan güncelleştirme ve eklerle, Roma 1970, c.1 s. 9-12, 17-18.

¹¹ Michele Amari, *Storia dei musulmani di Sicilia*, II baskısı, hazırlayan C. A. Nallino, c.1 Catania 1933, s. 354-355.

¹² Minigstero della Marina, *Monografia Storica dei porti dell'antichità nella penisola italiana*, Roma 1905, s. 247-248.

gemisi inşasına girilmişti. XVI. yüzyılda, Bramante tarafından hazırlanan plânlar üzerine Michelangelo buranın kalesini inşa etti. XVII. asırda ise Bernini modern bir tersane kurdu. Bu inşaat İkinci Dünya Savaşı sırasında şehrin bir kısmı ile birlikte tahrip oldu.

Vakiât yazarı, Cem Sultan'ın 4 Mart 1489 günü Roma şehrine ulaştığını yazar. Fakat bu tarih gerçekte Civitavecchia şehrine ulaşma günüdür. Hatta Tarquinia Corneto vesikalarında anlaşıldığı kadarı ile Cem Sultan 5 Mart günü henüz bu şehre varmamıştı. O sıralarda Civitavecchia şehri böyle mühim ve kalabalık bir heyeti karşılayacak düzeyde değildi. Corneto bölgenin en zengin şehri olduğundan dolayı Cibo'lar hemşehrilerine başvurdular.

Cenova şehrinde olan Papa VIII. Innocenzo, Cibo ailesinden birisi idi. Dinsel görevlere başlamadan evvel evlenip çok sayıda çocuk ve torun sahibi olduğu için, bunlardan Leonardo ve Lodovico Cibo adındakileri Corneto belediyesinin isteği üzerine komiser olarak gönderdi. Belde o sıralarda güç durumdaydı. Çok sayıda göçler sonucu, kent içinde toplum durumu âdeta patlama noktasına gelmiş bulunuyordu.

1484 yılında Osmanlı ordusunun önünden kaçan çok sayıdaki Arnavut buraya geldi yerleşti ve ertesi yıl da Korsika adasından kalkıp gelenler arasında bir veba salgını patlak vermişti. Korsika asıllılar çok iyi birer savaştı karakterlerine sahip oldukları için, bölgedeki çok sayıdaki güçler tarafından kendi iç savaşları için tutulurlardı. Bu arada Korsikalılar da kendi aralarında gruplar meydana getirip muhtelif suç eylemlerine katılırlardı. Bu kusurlarından dolayı da tam Sultan Cem'in oraya geldiği bir sırada Papalık topraklarından kovulmuşlardı. Ertesi yıl da göreve çağrılanların cinayet suçlusu olmama şartı konmuştu.

Gene aynı yıl esasında Marta ve Mignone adındaki nehirler de taşıdı. Corneto halkı ise limandaki surların tamiri için adama gereksinme duyarken Papalığa asker yollamaktan geri durmadı. O sıralarda İtalya'da arkeolojiye karşı bir ilgi uyanmaya başlamıştı. Corneto havalisinde ise yeni Etrüsk devri mezarları ortaya çıkmaya başlamıştı. Fakat bu ilgi henüz başlangıç noktasında olduğu için, mezarlardan çıkarılan altınların, taşkından zarar gören köprülerin tamirine sarf edilmesi uygun görüldü.¹³

¹³ Mutio Polidori, aynı eser, s. 272, 282-284.

Hristiyan deniz korsanlarının da Tirenien Denizi'nde görülmeleri konuları kolaylaştırmadı. Corneto beldesinde hayat denizden çok kara tarafında gelişti. Bundan dolayı da Villamarina gibi güçlü denizcilerin yakınlarına geldiği zaman halkın neden büyük bir hasretle bakındığı anlaşılır. Diğer taraftan dikkati çeken husus, Villamarina denilen denizcinin kuzeyden geldiği zaman Corneto limanına uğradıktan sonra Civitavecchia tarafına doğru gidişidir. Belki önceden Corneto sakinleri ile de dostça olmayan bir ilişki içinde idi.

Cem Sultan'ın buraya gelmesinden çok kısa bir süre sonra da Elba denizinde, bir kara devletine ait denizcilerin buralarda görülmesi tuhaf bir hava yarattı. Bunlar Milano şehrinde egemen olan Sforza ailesine bağlı olup bunların bayrağını taşımakta idiler. Moro takma adı ile tanınan Lodovico Sforza, o sıralarda Milano tahtında idi. Hemen yaptığı bir açıklamada bu iş için izin vermediğini belirterek, dost bir ülkeye zarar vermelerine razı olmadığını bildirdi. Hemen kendisine bağlı gemileri yollayıp Elba adasının kurtarılmasını sağladı, kuşatmayı kaldırdı.

5 Mart 1489 günü Corneto Şehri Umum Konseyi, "Türk'ün İtalya'ya Gelişi" başlığı ile şu bilgiyi verdi (burada Andrea Cuna tarafından verilen metni ve çeviriyi koyuyorum):

"Kâfir Türk'ün kardeşi Cem, Villamarina'nın gemisinde, papanın emri üzerine Civitavecchia şehrine giderken buraya uğrayacağı için Corneto Belediyesi değirmeninde bir miktar un çıkarılmasına dair sayın Ser Vincenzo Crispi yörelin Gümrük amirine bir mektup yolladı. Geminin içinde mezkûr Türk'den başka, aralarında Rodos'lu askerlerin de bulunduğu dört yüzden fazla refakatçi bulunuyordu. Böyle bir grubu iyice ağırlayabilmek için, ayrıca elli yatak daha tedarik edilmesini istediler."

Fakat uğranılan malî zorluklar, yapılacak masrafların sonradan ödenip ödenemeyeceğine dair ileri sürülen tereddütler yüzünden, istenen yardımlar yapılamadı.

Yasaların uygulanması günümüzde olduğu gibi o devirlerde de bürokrasi tarafından yürütüldüğü için, merkezî hükûmet tarafından verilen emirler çoğu kere çıkarlar yüzünden suiistimal edilirdi. Osmanlı tarihi içinde de *Timar* sisteminin çöküşü büyük değişime yol açmış idi. Aynı ters uygulama papalığa bağlı bir yerde de görülür ki, 7 Mart tarihli gizli Konsey

Defteri'nde de görüldüğü üzere, papalık komiserleri Cem Sultan ile adamlarına karşı yapılacak ihmalin çok ağır bir cezaya çarptırılacağını bildirdiler. İsteklerinin, gecikmeli de olsa muhakkak yerine getirilmesi tembihinde bulundular. Belki de Villamarina'nın Civitavecchia şehrinde bulunması Corneto'luları böyle bir isteği yerine getirmede isteksizliğe sevk etti.

Halbuki Türklerin papalık topraklarında bulunmaları o zaman için de hiç beklenmedik bir olay değildi. Papa olan VI. Sisto, yeni bir Haçlı Seferi plânlamaya giriştiği an, 1472 yılında büyük düşünür Trabzon'lu Bessarione'yi Fransa'ya Marco Barbo adlı kişiyi Almanya'ya, sonradan VI. Alessandro adı ile makamına geçecek olan Rodrigo Borgia'yı da İspanya'ya gönderdi. Avrupa ülkeleri o sıralarda çok ağır iç ve dış sorunlar ile yoğun buldukları için bu girişime hiç de ilgi göstermediler. Diğer taraftan da hem şark hem de garp âlemlerinde sabit tutumlar eksik değildi. Hristiyanlar bir haçlı girişimi için kendi iç kavgalarını bir kenara koyma fedakârlığında bulunmazlar iken, gazilik kavramının son temsilcisi sayılan Osmanlıların cihat girişimini desteklemek için müslümanlar hiçbir şeyden feragat etmezlerdi. Mamafih böyle bir düşmanca ortama rağmen, Akdeniz'de birliği sağlayan bir kültür yakınlığından söz edebiliriz. Orta Çağ dönemi Roma'sı hakkında çok güzel ve abidevi bir eser kaleme almış olan Gregorius şu satırları sıralamıştı:¹⁴

“.....1472 yılında harekete geçebilmek için yalnızca Venedik Cumhuriyeti, Napoli krallığı ve papalık müşterek bir donanma meydana getirmişlerdi. Papalık gemileri aynı zamanda Brindisi limanına da yönelmişlerdi. Dört gemi Tiber nehrine girip San Paola taraflarına kadar ulaştılar. 28 Mayıs günü Papa Sisto, San Pietro meydanında onların alemi takdis etti ve amiral olarak da Kardinal Carafa'yı seçti. Fevkalâde bir insan ve teoloji ilmi ile hem dinî hem lâdinî hukuk alanlarında yetenekli bir mütehasıs olan bu zat denizcilik konularında elbette ki yetenekli değildi. Büyük bir dinî alay ile limana gelen papa, amirallik gemisine çıktı ve donanmayı takdis etti. Carafa yönetimi altında denize açılan donanma ile ne kendisi ne de Venedikliler şark savaşında çok başarı elde edebildiler.

¹⁴ Ferdinando Gregorovius, *Storia della città di Roma nel medioevo*, cilt 3, Roma 1901, s. 835-836.

Kardinal bu seferden, ertesi yılın ocak ayında döndü ve Roma'ya bir zafer alayı ile girmek için, on iki deve üzerine oturtulmuş yirmi beş Türk tutsağını teşhir ettirdi. Bu tarihten sonra Roma şehrinde Türklerin sayısı çoğalmaya başladı ve şehrin görünüşüne yeni bir çehre vermeğe başladılar.”

Cem Sultan'ın gelişi ise, kendi içindeki çok sayıdaki siyasî entrikalar yüzünden büyük bir değişiklik arz etmekte idi. Şehzadeye sahip çıkmak için Hristiyan güçler arasında çekişmeler meydana geldi ve en sonunda papalığa teslim etmekle bir orta yol buldular. Bunu haber alan Rodos Şövalyelerinin Üstâd-ı Âzâm'ı d' Aubusson, konuk/mahkûmunun iyice elinden kaçtığına tanık oldu. Bununla beraber durumu bilen papa, onu Sant'Andriano ünvanı ile kardinallik makamına yükseltti.

Vakîât tarafından verilen bilgiye göre, papa, oğlu Francesco ile bir Kardinali Cem Sultan'a yolladı.¹⁵ Kardinalin esas adı Jean Balue idi. Albano piskoposu olan bu kişi şövalyelerin Roma'daki işlerini takip ederdi. Beraberinde bulunan Cosenza şehri Arşövek'i Niccoló-Bucciardo-Cibo adlı kişi Türkçe bilirdi. Cem Sultan ile 10 Mart günü Civitavecchia şehrinde görüştüler. Gerekli at ve parayı da getirmişlerdi. Bu atlar Corneto şehrine yiyecek bulunmasını sağlamak için gönderilenler idi ve para da dört yüz altın idi.

12 Mart günü Roma'ya gitmek için yola çıktılar ve eski Aurelia yolunu izlediler. Bugün 72 kilometre mesafesi olan yolu günümüz Romalıları denize gitmek için yaz mevsiminin her pazar günü doldururlar. Fakat o sıralarda bu yolu atla katetmek gerçekten zor bir işti. Roma'ya giden gruplar zaman zaman haydutların baskınlarına maruz kalır ve güçlü beyler çok defa büyük miktarlarda muhafızlarla yola çıkarlardı. Elbette ki bir papa, misyonu güçlü ve kalabalık olacaktı. Fakat çöken yorgunluk ve tedirginlik yüzünden, papanın oğullarından birisinin şatosuna girip dinlenmeye karar verdiler.

Celani bu olaya yanlış deyip Burckard anılarını yayınlarken böyle bir not koyar.¹⁶ Thuasne tarafından verilen metni düzeltilmiş olur. Fakat Celani

¹⁵ *Vakîât* yazma 20v. basılı metin s. 21.

¹⁶ Giovanni Burckard, *Liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI*, yayıncısı E. Celani, seri adı: *Rerum Italicarum Scriptores*, yeni seri XXXII, cilt 1, Città del Castello, 1907-1910 s. 254, nu.: 1.

bir tek Sadeddin'in *Tacütte-vârih* adlı eserini bildiği için bunun bir görgü tanığı olan *vakiât*'ın haberini bilemezdi. Papalık şapelinin merasiminin düzenleyicisi olan bu Burckard'ın bilgisinden daha iyidir.

Halbuki haber doğrudu. Burckard ile bir tenakuz yoktur:

O dönemin seyahati esnasında ilk önemli etap, Caere denilen Cervetari idi. Hâlâ en güzel Etrüks şehirlerinden biri olan bu merkezde, bu esrarengiz topluluğun en güzel nekropollerinden biri bulunmaktadır. Cevetari şatosu da kısa bir süre evvel papanın oğlu Franceschetto Cibo tarafından satın alınmış idi. *Vakiât* burada Civitavecchia denilen yere geldiğini yazmakla yanılmıştır. Franceschetto o sıralarda Floransa Duca'sı Lorenzo dei Medici ile Clarice Orsini'nin kızı Maddalena ile evlendiğinden dolayı, iki güçlü aile papalık makamına çok yaklaşmışlardı.

Şövalyeler üzerine bir tarih kaleme almış olan Giacomo Bosio, bu dönemin tarihini Cem Sultan ile Rodos adasında tanışmış ve onu tasvir etmiş olan Caoursin adlı kişiden almakla beraber birtakım yanlışlar yapmıştır.¹⁷ Civitavecchia denilen yere gelişi şöyle anlatır: "1489 yılının 6 Mart günü buraya gelen şehzade (Cem Sultan) atından indi ve karşılamaya gelen papanın akrabası Leonardo Cibo ile selâmlaştı. Çok iyi karşılandı. Papa emir vererek Civita Vecchia şatosunu Leonardo'ya tahsis ettirdi, Frá Guido de Blanchefort adlı kişiye de emir verip Cem ile iyi geçinmesini istedi ve papa akrabalarından Kardinal d' Anguoi ve Francesco Cibo'yu göndererek Cem'i karşılamalarını istedi. Roma şehrinin on iki kilometre kadar uzağında karşıladılar. Papa adına selâmladıktan sonra Roma surları civarına kadar refakat ettiler. Papalık süvari kuvvetleri komutanı Domenico Dario gelenleri karşıladı. Şehrin ileri gelenlerinden de çok sayıda kişi bulunuyordu. Selâm faslı tamamlandıktan sonra San Sebastiano kapısı denilen yere beraberce geldiler. Bu sırada 13 Mart günü idi. Parlak bir alayla Roma şehrine girdiler."

Cervetari ile Roma arasındaki yol elbetteki iyi bir kontrol altında bulunuyordu, fakat gene de emniyet açısından Cervetari şehrinin beyi Franceshitto bizzat gidip de emniyet işiyle ilgilenmişti. Bu olay ile ilgili

¹⁷ Iacomo Bosio, *Dell'Istoria della Sacra Religione et Illustrissima Militia di S. Giovanni Gerosolimitano*, I. Baudoin tarafından gözden geçirilen ikinci baskı, Roma 1643, s. 504.

olarak *Vakıât*'ın adı bilinmeyen müellifinden sonra bizzat tanık olan Burckard daha dikkatli bir bilgi verir. Merasimi organize etmekle yükümlü bu kişi, girişin Porto Portuense denilen yerde yapıldığını yazar. Şimdi, Porta Portese denilen yerin biraz ilersinde olan bu kapıya yakın bir yerde Roma'nın en meşhur pazarı bulunmaktadır. Eski kitap, eşya, mal ve kullanılmış elbiselerin satıldığı bu pazarda, bu satırların yazarının da başından geçtiği gibi umulmadık şeylerle karşılaşılır. Şemseddin Sami Fraşeri'nin 1322/1905 tarihinde İstanbul'da basılan *Dictionnaire Français-Turc*, adlı kitabı ki İtalya için çok hayret verici bir şeyi burada ele geçirmiştim.

Roma'ya dört yüz kişiyi eşyaları ile birlikte getirecek kadar yeterli at bulmanın o zamanki Roma için zor olduğunu daha önce söylemiştim. Bunlar için en doğal yol deniz idi. Tiber nehrinden Porta Portuense denilen yere kadar gelinip, Ripa Grande denilen yerdeki nehir limanına gelinebilirdi. Cem Sultan için nehir yolundan geldi diyen Stefano Inpessura adlı kişinin neden yanıldığı anlaşılıyor.¹⁸

Halbuki kortej Porta Portese denilen yerin dışında durdu. Cem Sultan kendisine papa tarafından yollanan beyaz bir küheylâna binmişti. Sağında Francasco Cibo, solunda Üstad-ı Âzam'ın yeğeni Guy de Blanchefort vardı. Bu adam, Cem Sultan'ı bütün batı âlemindeki hareketlerinde kontrol etmişti. Bundan dolayı da şövalyeler tarafından Alvernia priör'ü tayin edilmişti. Bu adamın yanında, Turcopliero ünvanı ile tanınan İngiliz John Kendall adlı birisi de vardı. İngiltere lisanı diye tanınan kulenin yöneticisi olan bu kişi, çok güçlü hafif silâh muharıpleri olan Türklerden kurulu Torcopoli denilen teşkilâtı meydana getirmişti. Kendi silâh, ok ve becerilerini kullanarak ağır silâh kullanan muharıpleri bile yenecek güçte bulunuyorlardı. Kortej o sırada duruyordu. Bir esrarlı etiket meselesi yüzünden Mısır Sultanı Kayıtbay'ın elçisi atını ileri sürdü ve beraberindeki adamlarından on kişi de ok bulunmayan yayları ellerinde ilerlediler. Alvernia Priörü ile Turcopliero hemen ileri çıkıp daha fazla ilerlememelerini istediler. Franceschetto Cibo duruma müdahale ederek Mısırlıların silâhlarını bırakmalarını ve bu şekilde dindaşları olan Şehzade'yi onurlandırmalarını istedi.

¹⁸ Stefano Infessura, *Diario della città di Roma*, yayına hazırlayan O. Tommassini, Roma 1870, s. 241.

Bu sırada tuhaf bir gösteri yapıldı.¹⁹ Mısır elçisi bir pandomim oyuncusu gibi diz çöktü, namaz kılar gibi yaptı ve sonra da Osmanlı şehzadesine yanaşıp ayağı ile dizini öptü. Şehzade ise elçinin boynuna elini değdirdi ve elçi bu kere elbisenin eteğini öpüp büyük bir vecd ile ağlar göründü. Cem Sultan'ın adamlarından biri gidip elçinin diğer adamlarını selâmladı. Bu kere daha basit bir ihtiram töreni yapıldı.

Bugünün adamı Burckard tarafından kaleme alınan Lâtince metni okuduğu zaman uzun ve tuhaf bir merasim der. Halbuki çok anlamlı tören idi. Her türlü düşmanca ilişkilere rağmen bir Hristiyan toprağında hatta kalbinde, Mısırlılar Osmanlı Devleti'nin önemini tanıdıklarını ispat etmiş bulunuyorlardı.

Cem Sultan ve bütün kortej topluca Roma şehrine girdiler. Burada her bir kardinal adına hoş geldiniz denildi. Fakat bütün yüksek rütbeli din adamları mevcut değildi. Bu da Vatikan'ın çok eski ve esrarengiz bir etiketinden ileri gelir ki Burckard sırlarını ihsas eder. İlk karşılama sırasında din adamları hazır bulunamazlardı. Belki çoğu merak saikasıyla topluluk arasına karışmış bulunuyordu.

Bu arada ince bir de diplomatik jest mevcut idi. Zira, Guy de Blanchefort kendisini Fransa Kralı'nın elçisi ve Cem Sultan'ın korunmasından tek sorumlu olarak gördüğü için hiçbir elçiye gelişi izni verdirtmedi. Böylece başta Venedik Cumhuriyeti ve Napoli Krallığı'nın elçileri olmak üzere bütün diğer devlet temsilcileri aşağılanmış oldu. Blanchefort bir tek Roma Senatörü'ne gelmesi için izin verdi ve sonra tekrar hazırlanan kortej büyük bir hayranlık uyandıran olayı bekleyenlere doğru yürüdü: Osmanlı ailesinden bir kişi, Hristiyanlığın kalbi ve papanın otoritesinin merkezî bir yerinde pek çok başka gücün istememesine karşın papanın koruyuculuğu altında bulunuyordu.

Kortejin (IV) başında ilk sırada kardinal ailelerinin süvarileri bulunurken sonradan da sıra ile Fransa milisleri ki Cem Sultan'a eşlik ediyorlardı, Roma'lı milisler, Kayıtbay'ın elçisi ile birlikte on Osmanlı milisi, papanın silâhtarları, Roma şehri Senatörü Emilio Parisiano da Ascoli ile sair soylu kişiler, silâh yamakçıları, Fransa Kralının münadisi Rosillan ve Burckard ve bunun da yanında tercüman ile protokol mensupları bulunuyordu. Bütün

¹⁹ G. Burckard, aynı eser, s. 256.

bu kişilerden sonra Cem Sultan, bir tarafında Franceschetto öbür yanında Blanchefort olduğu hâlde ilerlerken arkasında Turcopoliero'lar, ileri gelen dört Osmanlı ve en son papanın şahsî odalıkları vardı.

Bütün bu tasviri yapılan resmî kortejin en arkasında, hiçbir düzeni olmadan, hiçbir ayine katılmamış din adamları, şövalyelerin silâhlarını taşıyanlar ve daha en dip tarafında yayan gelen avam kısmı vardı.

Kortej, San Pietro meydanında girmek için Roma içlerinden geçerken iki defa Tiber nehrini geçmek zorunda kaldı. Bir keresinde, kıyıya iki eski köprü ile bağlı olan Isola Tiberina (V) denilen yerden geçti. Romalılar zamanında gemiye benzetilen bu adayı, tıbbın koruyucusu Esculapius'a armağan eden Romalılardan sonra Hristiyanlık devrinde San Bartolomeo adlı bir kilise eski mabedin temelleri üzerine yapılmıştı.

Bu anılan kilisenin İslâm dünyası ile bir ilgisi bulunmakla beraber Cem Sultan'a haber verilmedi. Fatımiler zamanında bir bronz kap içerisinde kaçırılan azize ait kemikler bu kiliseye armağan edilmişti. Halen bu kilisede muhafaza edilen kemikler bir süre önce hırsızlar tarafından çalınmakla beraber kilise papazının zamanında müdahale edip de satın alacak müze ve meraklıları hemen haberdar etmesi üzerine hırsızlar tekrar iade ettiler. Cem Sultan geldiği sırada bu kilisede çok kıymetli İslâmî eserler bulunmaktaydı. En kutsal yerlerde muhafaza edilmekteydiler.

Cem Sultan nehri geçtikten sonra, Musevilerin yoğun bir şekilde ikamet ettikleri Platea Judeorum denilen yere götürüldü ve oradan da Sant'Angelo köprüsünün bulunduğu yere giden yola giren Campo de' Fiori denilen yere ulaştırıldı. Burada Roma'da Orta Çağ'dan Rönesans dönemine geçişi belirleyen hafif değişiklikler göze çarpmakta idi. Âdetâ bir kale görünümünde yapılan Roma evlerinin alt tarafındaki geçitlerde (VI) dükkânlar ile insanların alışveriş yapacakları yer bulunurken, şimdi belirmeye başlayan mimarî akım içinde insanı bir mikroccsmos (küçük dünya) olarak gören şuur sayesinde insan varlığı tek bir merkez hâline gelmeye başlıyordu.

Uzun bir yolu geçen kortej, Tiber nehrini bir daha geçerek Sant'Angelo kalesine ulaştı (VII). İmparator Adrianus tarafından yaptırılan bir Anıtkabir idi. Bu sırada da Cem Sultan'ın âlemi ile ilgili bir gelişme daha kendisini gösterdi. Masalların anlattığına göre, kalenin en üst tarafında bir heykeli

bulunan baş meleklerden Michele, 590 yılında gelip çok ağır hasara yol açan veba salgınının bittiğini haber vermişti. O sırada papa olan Gregorius Magnus, İstanbul'un hamisi sayılan Hazret-i Meryem'in resmi olan meşhur Hodigitriayı'nun kıymetli bir suretini koydurtmuştu. Bu suret, bütün Orta Çağ boyunca en kıymetli Meryem tasvirlerinden biri olarak sayılıyordu. Fakat, şimdi burada son İstanbul lâtin İmparatoru tarafından getirilip, İstanbul'un 1453 yılında Türklerin eline geçmesi üzerine kayıp sayılan tasvirin aslının bulunduğu söylenebilir.²⁰

Bununla beraber fazla bir konuşmaya tutulmayan Cem Sultan, San Pietro kilisesinin yanı başında bulunan Apostolici sarayına götürüldü (VIII-IX-X-XI-XII). 14 Mart günü de papa ile yapılacak olan karşılaşmanın hazırlıklarına geçildi. Çok vesveseli olan Romalı yardımcıları, şehzadenin papayı nasıl bir davranış ile karşılayacağı konusunda hep kaygıya düşüp durdular. Önce elini yere değdirip sonra da öpmesini istediler. Bunu da beğenmez ise Hristiyanların yaptığı gibi papanın ayağını öpmesini istediler. Fakat Cem Sultan yapılan bütün bu önerileri reddederek haksız bir şekilde tutuklu bulunduğu bu ortamda bir tek Allah'ın inayetine sığındığını ve bir insan olan papaya aşırı saygınlık göstermeyeceğini söyledi. Bunları duyan papa, adamlarının hayret dolu bakışları arasında Osmanlı şehzadesini istediği gibi hareket etmek hususunda rahat bırakacağını söyledi.

Çok tantanalı yapılan kabul töreni esnasında Cem Sultan'ın yanında Blanchefort, Franceschetto Cibo ve Fransa kralının temsilcisi Monsenyör-de Faucan bulunuyordu. Arkalarında silâhlı adamları ile on dört Osmanlı adamı yürüyordu.

Porta Portuenso denilen yere varıldığı zaman grup başının kim olduğunun belirsizliği anlaşıldı ve hemen bir tartışma çıktı. Halbuki birçok değişik özelliklerin birden uygulandığını çok az kimse fark etti ve kültürel gerçeğin de halklar arasında belirli bir sulh varlığından geçtiği henüz o zaman keşfedilmediği için ortada kaldı.

Cem Sultan o sırada hafifçe başını eğdi ise de hiçbir şekilde farkedilecek durum değildi. Ağır ağır papalık tahtının bulunduğu yere ulaşmak için merdiven basamaklarını çıkmağa başladı. Papa da ayağa

²⁰ Margherita Guarducci, *La più antica icone di Maria. Un prodigioso vincolo fra Oriente e Occidente*, Roma 1989.

kalktığı için kucaklaştılar. Bir aralık sağ kolunun omuza yakın kısmını öptüğü görüldü. Burckard bu hassas görüşmeyi tasvir eder²¹ ve özel notlara göre hazırladığı bu bölümü, Cem Sultan'ın, yapılan teklifleri reddetmekle belirli bir onur mücadelesi yaparken, yaşlı bir kişiye de hürmet etmekten geri durmadığını da göstermiş bulunmaktadır. Bunun bir de Sigismondo de' Conti'ye göre bir anlatımı bulunmaktadır. Buna göre Zizim başını hafifçe eğer, yüzünü sağa çevirip de Papa karşısında eğilirken o da sağ omuzunu öper.

Cem Sultan sonradan tercümanını çağırır ve buraya gelip de papa ile karşılaşmaktan mutluluk duyduğunu söyler. Papa da karşılık olarak kendisinin daha iyi korunması için Roma'ya gelmesinden memnun olduğunu yanıtlar. Artık her şey çok iyi düzenlendiğinden hiçbir korkusu olmamalıdır.”

Cem Sultan Roma'ya ilk geldiği günlerde Vatikan'ın bahçelerinde veyahut daha doğru olarak o zaman için bostan diyeceğimiz yerlerinde dolaştı ve çok kimse kendisi ile görüşüp tanışmak istediği için adına tertiplenen ziyafetlere katıldı. Papa ve kardinaller ile olan görüşmeler devam etmekle beraber bu görüşmelerde neler konuşulduğu, olayı rapor edenler tarafından gizlendiğini görmekteyiz. *Vakûât* yazarı da bir sözlü görüşmeyi bile anlatırken der ki, bu husus VIII Innocenzo adlı papanın halim selim karakterine hiç de uygun düşmez.

Peki de Cem Sultan o sırada ne durumda idi? Bunu Rodos adasında tanıyan Caoursin'in meşhur tasviri bulunmaktadır. Bu tanışmadan sonra müteakip şansı doğdu. Roma'ya geldiği sırada otuz yaşlarında olan Cem Sultan daha yaşlı gösteriyordu. Artık şişmanlamaya başlayan bir vücudu vardı. Yemeği çok sever ve hatta yemeği yutardı. Bugünkü anlamda da her gün spor yapar ve her zaman harp sanatındaki ustalığı ile birlikte yüzücü olduğunu da ispat edebilirdi. Fakat Fransa'da iken uzun süre hastalanmış ve bir firar olayından sonra da hala adını taşıyan Büyük Kule'ye hapsolünmüştü.

Böylece bir taraftan hareketsizlik ve bir taraftan da inançsızlık, gereğinden fazla göstermesine sebep oluyordu. Çok kimseler kendisini babasına benzetirlerdi. Bunlara göre Fatih Sultan Mehmed'in korkulacak

²¹ G. Burckarda, aynı eser, s. 258.

bir siması vardı. Sigismondo de'Conti şöyle der:²² Zizimi 35 yaşındadır. Normal görünüşlü, uzun yüzlü, teni de zeytin rengidir. Sivri burunlu, ucu nokta gibi, gözleri mavidir. Sol gözü şaşı gibidir ve hep titrer. Gaddar ve sebatsız olduğu da böyle anlaşılır.”

Bir düşmanda gaddarlık alâmetlerini gösteren işaretlerin bulunması yararlıdır. Bugünkü kültür ortamında daha başka bir şey söyleyip, bir davranış veya basit bir görünüm sık sık fena diye tanımlanmasına yol açmaktadır. Her devirde ve yerde bu böyle olmaktadır. Şimdi yirmi birinci yüzyıla girmekte olan dünyanızda, gelecekte güzel olan şeylerin kültürde, halklarda, dillerde meydana gelmiş farklılık ve değişikliklerden kaynaklandığını öğrenmemiz gerekecek.

O sıralarda çok büyük bir muharrir olup da Vatikan'da çalışmakta olan Mantegna gibi çok büyük bir yazar bile Cem Sultan'ı anlamamıştı. Farklılıktan kaynaklanıyordu. Mantova şehrinin başkanı olan Gonzaga ailesinden II. Bayezid'in dostu II Francesco'ya yolladığı bir mektubunda Cem için alaylı bir şekilde bahsederken öyle ima dolu satırlar kullanır ki anlamaya imkân yoktur. Mantegna'nın mektubunu Fransızcaya çeviren Thuasne bile burada ne demek istendiğini anlamamıştı. Şimdi bunu günümüz diline daha iyi uyarlamak istiyorum.²³

“Türk Sultanı'nın kardeşi buradaki sarayda çok iyi bakılmaktadır. Efendimiz onu meşgul etmek için epey meşgale bulmakta ve bazen ava göndermektedir. Şarkı ve benzer şeyler de dinlettirir. Çok defa yeni saraya gelip yemek yer. Ben bu sıralarda burayı resimliyordum. Bir barbar olarak görünecek her şeyi mevcuttur. Papanın karşısında bir mağrur tavır takınıyor. Başından sarığı hiç çıkarmıyor. Karşısındakiler de kendi şapkalarını çıkarmazlar. Günde beş defa yemek yer ve hemen uyur. Yemeklerden evvel şekerli su içer. Yediği zaman âdeta cam zangırtısı çıkar. Hassas hayatı da bir arpa tanesi değil, fakat bir Venedik fıçısı gibidir. Gözü âdeta bir hedef arar durumdadır, daima kapalı tutar ve açtığı zaman Frâ Raffaele benzer. Üstad-ı Âzam geçimini sağlar görünür ise de hiçbir

²² Sigismondo dei Conti'da foligno, *Le storie de 'suoi tempi dal 1475 al 1510*, cilt I, Roma 1883, s. 325.

²³ G. G. Bottari, *raccolta di lettere sulla pittura, scultura e architettura*, cilt VIII, Milano 1825.

şeyi yoktur. Bir fıl gibi yürüyüşü var. Yakınları iyi ata bindiğini söylerler. Ben ise bindiğini görmediğim için bir hüküm veremem.

Çok vesveseli olan bu adam dört yakını öldürmüştür. Ölüm üzerine anlattıklarına göre, vurduğundan sonra dört saat kimseyi yanına yanaştırmamış. Bu günlerde bir tercümanımı çok dövdü. Tedavi için nehrin kıyısına götürüp yıkadıktan sonra hayata döndürdüler. Baccus (içki tanrısı) galiba onu sık sık ziyaret ediyordu. Sonuç olarak adamlarının korktuğu birisi idi. Hesap işlerinden çok az anlar. Yaşamı kendine göredir. Elbise ile uyur. Oturduğu zaman ayaklarını çok iyi yanlamasına tutar. Başındaki sarık 2 veya 3 metre kadar bir ipek muslindir ve içinde âdeta bir şey sakladığı izlenimini verir. Onu görünce bir tablosunu ekselânslarına yollamak isterim. Belki şimdi bile bir tablosunu yapabilirim, fakat fizyonomisini tam olarak tespit edemedim. Çünkü yüzünü sık sık değiştirir; âdeta bir âşık adam gibi sallar. Bundan dolayı da simasını tam çizmeye imkân yoktur. Sonuç olarak siması korkunçtur ve Baccus ziyaret ettiği zaman daha iyi görünür.

Ekselânsları bir gülünç ve dostluk dolu tarzda yazdığı mektup ile sizi daha fazla rahatsız etmek istemem. Belki biraz fazla samimi yazdım ki beni bağışlayınız.

Papalık Yeni Saray (Palazzo Nuovo)'dan 15 Haziran 1489.

Markinin Cem Sultan'ın siması ile ilgili birçok gizli sebeplerden ileri gelir.²⁴ Böylece şehzadenin simasını bir kiralık katile göstererek, güçlü dostu Bayezid için bir iyilik düşünebilirdi.

Bununla beraber Mantegna'nın mantıksızlığı gayet yaygın bir şeydi. Cem Sultan, Roma'yı dolaştığı sırada fakirlere sadaka verdiği için Hristiyanlığı kabul ettiğine dair halk arasında bir rivayet yayıldı. Bu sırada Cem Sultan Roma şehrini dolaşıp da sadaka verir ise de, eğlencelere katılması yanında, İspanya'daki son İslâm kalesi Gırnata şehrinin Hristiyanlar tarafından ele geçirilmesi için tertiplenen şenliklere de katılması elbette beklenemezdi.

²⁴ H. J. Kissling, "Francesco II Gonzaga ed il Sultano Bayezid II" *Archivio Storico Italiano*, cilt 125 (1967) s. 34-68. (çevirenin eki: bu kıymetli makale dilimize çevrilmiştir." Sultan Bayezid II ve Francesco Gonzaga II," *Türkiyat Mecmuası XV* (1968) s. 47-73.

1492 yılı idi ve Kristof Kolomb'un Amerika kıtasını keşfetmesi ve İspanya'nın tekrar Hristiyanlar'ın eline geçmesi ile ilgili mucizelerin gerçekleştiği bu olaylarla kutlama şenlikleri Piazza Navona denilen meydanda yapıldı. Romalılar devrinde yapılan Circo Agonale denilen havuzda, deniz savaşları yapıldı.

Sembolik sahnede katolik kralların zaferleri temsil edilirken zincire vurulmuş kişiler de mağlup Müslümanları temsil ederlerdi.

Cem Sultan'ın bununla ilgili şiiri şöyledir:
Câm-ı Cem nûş eyle îy Cem bu Freng-istândur
Her kulun başına yazılan gelür devrândur...

Şimdiye kadar bu beytin Nice şehrine geldikten sonra yazıldığı üzerinde durulmuştur. Halbuki şehzade burada dindaşlarının zincire vurulduklarını görmüştü, onun için peygambere kimler için niyazda bulunacaktır?

Şol yiğitler kim Fireng'te bend ile zindândur.

Bu mısradaki, Gırnata şehrinin Hristiyanlar'ın eline geçişi, yani tam anlamıyla esirlerin zincire vurulma sahnesinde kendisini belli etmektedir.²⁵

Geçerli olan bir düşünce de, İspanya'daki Müslümanların bir fırsatını bulup başka ülkelere kaçma niyetlerinin olması ve örneğin bir Portekiz'e bile sığınıp bir baş vergisi ödeyerek sığınma imkânı aramalarıdır. Bu kişilerden elbette Roma'ya gelmek isteyenler olacaktır. Bunlara Appia Antica diye tanınan yolun üzerindeki Cecilia Metella Mezarlığı denilen bir yer gösterildi.²⁶ Bu gelenlere herhangi bir vergi konmadığını biliyoruz ki sebebinin Cem Sultan'ın Borjia ailesi ile olan yakınlığını bu konuda kullanmasıdır.

Diğer taraftan 1492 yılında VIII. Innocenzo öldü ve yerine kardinal

²⁵ Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, c. 1, İstanbul 1981, s. 62-65. Buradaki metin E. J. W. Gibb tarafından *A. History of Ottoman Poetry*, c. 2, London 1902, s. 90-92 ve c. VI, s. 60-62'de yayınlanmış ve tercüme edilmiştir.

²⁶ F. Gregorovius, aynı eser, c.VI, s. 31.

Rodrigo Borgia papalık makamına seçildi ve Alessandro adını aldı. Bu yıllar Cem Sultan için çok karamsar geçti, zira bu kere gerçek bir emniyet sebebiyle kapatıldı. Conclave taraflarında bir suikast girişimi haberi alınmaktan başka, bir de veba salgını patlak verdi ki VI. Alessandro bile Corneto'nun açık deniz havasında selâmeti aradı. Cem Sultan o sıralarda Cappella Sistina diye tanınan yerin üst tarafındaki katlarda kaldı.²⁷ Burada şimdi Michelangelo'nun kıyamet günü şaheseri bulunmaktadır. Sultan hareketsizlikten dert yandı.

Bu bunalımlı devrini atlatan şehzade, yeni seçilen papanın oğullarının delâleti ile Roma'da güzel günler geçirdi. Bunların başında Gandia Duca'sı Don Giovanni ile tanınmış çapkın Cesare Borgia bulunuyorlardı.

Bu ikinci dönemi yansıtan şiirler de vardır. Çünkü konu ettiği mutlu ziyafet sahnesini Borjiyaların ailesi düzenleyebilirdi ki konu edilen Frenk şehzade iki biraderden biridir.

Ayş kıl şehrinde bu şeh-zâde-i Efrengî'nün
Kim be-gâyet nâzenin ü Husrev-i hâbândur...

Savoia Duca'sı Carlo ile Cem Sultan'ın gerçek bir dostluğu veya hiç umulmayan mutlu bir buluşması meydana geldi ise de görüşme çok kısa sürüp yeni eğlenceler yapılamadı. Bununla beraber Duca'ya şu satırlarda teşekkür edildi.²⁸

“Merhum yine yokluğu ile âdet sakıt olmasın deyi Şam'da elli altına alınmış bir dımışkî çomak gönderdi, doğrusu ana canlar vermek erzanî idi, zira henüz on dört yaşında güzellik tacı başında bir serv-i ra'na hüsn bağında bihemta bir şûh-ı cihan-aşup idi.”

Cem'in ruhsal gelişmesi uzun ve kompleks idi. Önceleri güçlü ve dünyanın en prestijli tahtına çıkmaya aday iken, şimdi ise çok yüksek bir gücün itimi ile âli bir kadere gidiyordu. Fakat veraset savaşında aldığı ilk

²⁷ Kenneth M. Setton, “Innocent VIII and Alexander VI. Charles VIII and Ferrante I (1490-1494) “*The Papacy and the Levant (1204-1571)*” cilt 2, Philadelphia 1978, s. 430-431.

²⁸ Bu fasıl *Vakaât*'ın basılı metninde daha uzun anlatıldığı için (s.12), Viyana'daki yazma nüshaya tercih ettim (v. 11v.-12.)

yenilgi kendisine bir hac yolu açmış idi ve ailesinden bir kendisi bu görevi yerine getirmişti. Şehzadenin Mekke şehrinden Kahire'ye geldikten sonra da birtakım kararsızlıklar içinde bulunduğu anlaşılıyor. Sonra da Rodos adasına gelip de babasının tahtına yeniden geçme teşebbüsünde bulunmakla beraber, tuhaf bir uygulama ile Hristiyan âleme teslim olup suursuz bir şekilde her türlü saltanat iddiasından uzaklaştı.

Bu evrenden sonra tasavvufi şiirlerinde konu edilen yasin konuları artık gerçeğe yaklaşıyor ve gelişmiş olayları anlatıp Savoia Duca'sının ziyareti, selviler, kutsal güzelliğin aynası gibi konular ele alınıyordu. Batılı tarihçilerin şarap da içtiği hakkındaki kanaatleri bir mısraından ileri gelmektedir.

Cem, geleneksel Türk-İran tasavvuf şiirlerine vâkıf bir şairlik hüviyetinden gerçek bir sofi oldu ve bu arada ruhunun gerçekleri görmesi karşısında, şimdi tamamen dünya işlerine düşen kişiler karşısında düşüncelerinin yararlı olmayacağını da anlamış oldu.

Roma'da bulunduğu sırada Cem, Accademia Romana diye tanınan cemiyetin üyeleriyle tanınmış ise de klâsik dünya kültürüne ve bu arada Romalılık kavramına aşırı bağlı olan bu adamların papalık hükümrânlığına karşı olduklarını gördü. Bu arada İtalyan edebiyatının bir şaheseri bulunmaktadır. 1499 yılında Venedik şehrinde basılan bu kitabın başlığı *Hypnerotomachia Poliphili* tarzında idi. Aşk'ın rüyada Polifilio ile savaşını anlatan bu eseri yazan Francesco Colonna, bu eseri Cem'in bilhassa Roma şehrindeki ikameti sırasında kaleme almıştı. Bu eserde İslâm tasavvufu ile ilgili birtakım izler bulmaktayız. Filvaki Polifio adlı kahraman *seferini* tamamladıktan sonra aşkın yolunu seçer, bütün dünyevî faaliyetlerden uzaklaşır. Bu seçim üç kapı ile sembolleşir (XIII) ki kitabın içindeki bir resimde bir takım Arap harfli benzetmelerle karışık bir sembol vardı. Cem'in şu mısralarına bakalım:²⁹

Kim yâri olmayan degüldür safâ-sefer

Bizim Akdeniz dünyamızda henüz tam ortaya konulmayan müşterek birtakım ortak yanlar bulunmaktadır. Cem Sultan'ın düşmanlarından biri

²⁹ Halil Ersoylu, aynı eser, s.128.

olarak gördüğümüz Mantegna bile son tablolarından birisinde şunları yazmıştı: *Nihil sine divino stabile este: coetera fumus* (ilâhî gücün dışında hiçbir şey kalıcı değildir; gerisi vahi.)

Bizim Akdeniz medeniyetimizde düşünanlar arasında bile birleştirici özellik bulunmaktadır. Chartes katedralinde bir vitrayda iki asker çarpışır. Bir Hristiyan bir Müslümanı aynı mızrak birleştirir. Papa VII Gregorius bile devrinin mağrup sultanına yolladığı mektubunda “değişik ibadetle ancak bile ikimiz de tek Allah’a inanıyoruz.”³⁰

Fakat şimdi dünya üzerindeki olaylara ve Borjia ailesi tarafından tertiplenen muhteşem ziyafet sofralarına dönelim. Bu ziyafetlerle ilgili olarak, doğulu zenginliklerle dolu çok güzel bir tabloyu yaratan sanatkar, Roma’daki küçük Osmanlı divanını yakından tanıyan birisiydi. Azize Katerina’nın münazarası diye tanınan fresk (XV), Borjiya dairesindeki Pinturicchio’nun bir eseridir ve Vatikan Müzelerine giren birisi Sistina Şapelini ziyareti sırasında bu eseri görebilir.

Buradaki kişiler bizim tarihimizi yakından ilgilendiren bireyler olmakla beraber kimliklerini tespit zordur ve bunu da Prof. Dr. Semavi Eyice’nin makalesine atıfta bulunuyorum.³¹ Bu makale sahibinin ispat ettiğine göre freksde bulunan Cem’in tablolarından birisidir (XVI). Şehzadenin o sıralardaki en iyi devridir. İtalya sanat tarihçileri arasında mümtaz bir yer tutan Adolfo Venturi’den³² yola çıkan Semavi Eyice, taslakda bunun Venturi tarafından Pinturicchio’ya atfedilen olanı (XVII) demekle, şimdi de Borjiyalar dairesindeki Cem tablosunun Gentile Bellini veya onun etrafındaki biri tarafından yapıldığını öne sürer.

Venturi oradaki şahsın Cem olup olmadığı üzerinde durmayıp, Pinturicchio tarafından yapılan tabloların o sırada Roma’da bulunan Osmanlı devlet erkânı olduğunu söylemekle yetinmişti. İddiasına göre freski yapan Pinturicchio o sıralarda başka bir tabloda bu görüntüyü almıştı (XVIII). Kurnazca bir farklılık yapmak istemişti.

³⁰M. G. H. *Epistolae Selectae*, c. II. fasikül I (1955) s. 287-288.

³¹Semavi Eyice “Sultan Cem’in Portreleri Hakkında” *Belleter XXXVII/145* (1973), s. 7-49, 35 resim ile birlikte.

³²Adolfo Venturi, “I disegni del Pinturicchio per l’appartamento Borgia in Vaticano,” *L’Arte* I, 1898, s. 32-43.

Gerçekte ise, bir kaçamaklı görünümü olan bu fresk, Mantegna'nın mektubunda okuduğumuz karikatürize edilmiş tasvirin âdeta benzeridir. Bir de kişisel izlenimimi katacak olursam, Cem'in freskine uzaktan veya normal bir yakınlıkta bakan birisi, Venturi'yi etkileyen bu kaçamak dolu tasviri Borjiya dairesinde hisseder. Halbuki biraz daha yakma giden ve ayrıca bir fotoğrafından bu freski gören birisi, simadaki hüznü görünümlü hisseder.

Yani her hâlükârda freskdeki görünüm, 5 Mayıs 1493 günkü muhteşem at üzerindeki törendir. Papa VI. Alessandro önünde giden büyük haçı Bernardino Gambaro adında bir papalık görevlisi taşıyordu ve bunun da önünde at üzerinde Cem Sultan yürümekte idi. Burckard tarafından yapılan tasvire göre³³ şehzade Türk kıyafetinde Gandia Duca'sı Don Giovanni'nin sağında yer almıştı. Floransa şehrinin elçisi Valori ise şöyle tasvir eder.: "Papanın önünde Türk'ün kardeşi bulunuyordu. Ortada ise Pitigliano Kontu ile Gandia Duca'sı bulunuyordu. Oğlu da başına sardığı bir sarık ile Türk kıyafeti giymiş hâldeydi. Kardinallerin arkasında Valenza Arşöveki bulunuyordu. Böylece Roma'yı ve Santo Agnolo köprüsünden geçti. Burada bir şeyler mırıldandığı görüldü. Papa, şehir dışına çıkamayacağı için oğullarını yolladı."

Burckard'ın anlattığına göre süvari alayı Trastevere tarafına gitti ve Cosmedin'deki Santa Maria Köprüsü (Şimdi Ponte Rotto denir)'nü geçip, Celio'daki San Gregorio ve San Giovanni e Paolo kilisesinin de önünden (XX-XXI-XXII) geçip (ki bu son adımı verdiğim kilisenin çan kulesinde İspanyol bir mayolikte İslâm izi vardır.) Roma şehrinin baş kilisesi olan Laterano'daki San Giovanni bazilikası önünde durdu.

Papa burada atından inerek kilisenin çatısını teftiş etti, zira tamir için gereksinmeler duyuluyordu. Sonra topluca kiliseye girip V. Martino adlı Papanın mezarı önünde durdular. Bu papa Hristiyanlıktaki nifâka bir son vermiş şahıs idi. Onunla Roma'nın yeniden doğuşu ve Rönesans hareketinin parlaklığı başlar. Mezarının ayak kısmındaki bronz bir kitabe şöyle yazar: *Temporum suorum felicitas* "zamanı saadetlidir" (XXIII-XXIV-XXV).

San Pietro meydanında dönme hazırlığına girişen kortej, Santa Maria Maggiore kilisesinin önünden geçti. Bu kilisenin kubbesi Amerika'dan

³³ G. Burckard, aynı eser, s. 418-419.

getirilen ilk altın ile süslenmişti (XXVI-XXVII). Bugün bile Borjia ailesinin arması görülür. Bir, iki kilise daha geçen kortej, bugünkü Corso yolunu geçip Popolo meydanına ulaştı. Burada bulunan Santa Maria kilisesine sonradan Gandia Duca'sı ile annesi Vannoza Caetani de gömüldüler. Bu kilise ile diğerleri, Cem Sultan Roma'da bulunduğu sıradaki sanatlar için fikir verir.

Sonunda papalık at alayı sol tarafa saparak Tiber nehrini Sant'Angelo köprüsünden geçti ve böylece Cem Sultan'ın gelişi sırasındaki güzergâhı bir kere daha geçmiş oldu.

Bu yolculukları seyrederken Roma halkı, Valori'nin dediğine göre durum değerlendirmesi yaparken kendi karakterine uygun ateşli ve yıkıcı konuşmalarını daha doğrusu dedikodularını yapıp işin eğlenceli tarafına baktı. Gandia Duca'sının başında Türk işi bir tülbent ile kiliseye girmesi tenkit edilirken, papanın 'papalığa yakışmayacak' bir biçimde ata binişi, daha doğrusu makamın gerektirdiği bütün protokole uyulmaması eleştirildi. Hatta o sıralarda Cem Sultan'ın Hristiyanlığı kabul ettiğine dair bir rivayet çıkarıldığı gibi papanın çocuklarından birisinin de Müslüman olduğuna dair de rivayet çıkarıldı.

Roma halkının karakterinin sembolü ve hatta papalık erkânının ki de, meşhur Pasquino, yani geceleri şahısların hicviyeli mısra ve yazılarını döktükleri mermer antik heykeldir. Roma'nın en mühim 'konuşan taş'larından olan bu heykel geçen yüzyıla kadar bu işlevini sürdürdü. Zannıma göre 1501 yılında Navona meydanına yakın bir yerde kaidesi bulundu. Cem Sultan zamanında da yapılan bu davranışa Pasquino'luk denilir. V. Martino gibi çok sevilmiş, "akil, selim, adil ve faal" bir papa³⁴ için bile "Papa Martino dört para bile etmez" diye mısra yazılmıştır. Tabii ki böyle bir hicviyeden "Cem'in Papaları" da nasiplerini alacaklardı. VI. Sisto için söylenen:

Hiç bir güç kibirli Sisto'yu öldüremez

Sonunda sulh lâfını duyunca ölüverdi.

VIII. Innocenzo için söylenen:

Masum adam adını almakla bir şey yapmadın

Sana hiç de yakışmayan bir unvandır

³⁴ F. Gregorovius, *Le Tombe dei Papi, Roma 1879, s.87.*

Senin en iyi yapacağın
Zarar verici birinin unvanını almaktır.
(Çevirenin notu: Innocente, Innocence masum demektir.)

En son olarak Papa Alessandro VI Borjiya hakkında, San Malachia tarafından yapılan bir kehâneti aktarıyorum: “*Praedixi tibi Papa bos quod esses.*” Bunu şu üç şekilde çevirmemiz mümkündür:

- 1-“Senin bir öküz papa olacağını söylemişim,”
- 2-“Sana söylemişim, ey Papa, bir öküz olacaksın,”
- 3-“Sana daha önce söylemişim, ey öküz, sen Papa olacaksın.”

Roma’da Cem Sultan ve papanın katıldığı böyle muhteşem bir geçit töreni hakkında daha başka söylenecek şeyler de bulunmaktadır. Çünkü, Borjiya kardeşler arasındaki düşmanlık o sıralarda başladı. Birisinin Cem’in yanında Türk kıyafeti giyip ata binmesi ve diğerinin de geri plânda kalması delildir. Gandia Duca’sı sonradan bir cinayete kurban gitti ki tertipçisi de muhakkak Cesare Borjiya idi. Bu adam daha sonraları yeniçeri kılığına girip arenalarda boğa kovaladı.

İşte bu kederli satırları birbiri ardı dizdikten sonra Cem Sultan’ın mutsuz sonuna ulaştık. Fransa Kralı VIII Charles yeni bir haçlı seferi hazırlıyordu ki artık son Haçlılar olacaktı. Bu adamın projesi İtalya’nın güneyini ele geçirdikten sonra kutsal yerleri de ele geçirmek ve elbette ki Cem’in de yardımlarından istifade ederek Osmanlı imparatorluğunu yenilgiye uğratmak istiyordu. Veyahut da zannına göre, Hristiyanlığı kabul eden şehzade, bir Hristiyan Osmanlı İmparatorluğu kuracaktı. Bunu sonraları III Mehmed’in oğlu olduğunu söyleyen Sultan Yahya da iddia etti.

VIII Charles, 2 Eylül 1494 günü Alp dağlarını aşıp da İtalya’ya girince, Cem Sultan emniyet bakımından Sant’Angelo kalesine kapatıldı. Borjiya kulesi denilen yerde Pinturicchio tarafından yapılan bir Cem tablosu bulunmakla beraber, kulenin tahrip edilmesinden dolayı sima bize bir sır veremez.

14 Temmuz 1494 günü, Virginio Orsiniye ait topraklarda buluşan

Napoli kralı II Alfonso ile papa, istilâcılara karşı bir direnme teşkilâtı kurma hazırlığına giriştiler.

Bu buluşmadaki ağır havayı dağıtmak için,³⁵ birtakım eğlenceli olayları başarabilen Türkler de görüşmeye çağrıldılar. Yay ve bıçakla çok tehlikeli ve dikkat çekici gösteriler yapan bu kişiler yükseğe gerdikleri bir ip üzerinde de yürüyorlardı ve bu görüntü de İstanbul'daki eğlenceleri tasvir eden minyatürlerdeki çizgileri hatırlatmaktadır.

VIII Charles ile birlikte bu istilâ hareketini destekleyen daha önce de adını gördüğümüz Rovereli kardinal Giulliano da birlikte idi. O sıralarda, Fransa, kralı devrinin en azından batıda en ileri topçu birliklerine sahipti. Askerî tesislerin mimarları da bu topçulara karşı surları nasıl koruyacaklarını bilemiyorlardı. Örneğin Cem Sultan'ın giriş yaptığı Porta Portuense daha geride inşa edildi, yeni tabyaların da yapılması ile uzun bir sur çekildi, ayrıca Civitavecchia kalesi de yeni tip mimarî ile güçlendirilirken Bramante ve Michelangelo da çalıştılar.

Cem Sultan zamanında İtalya batı âleminin kültürel gelişmesini yönlendirmesine ve zengin kaynaklarına rağmen, siyasî birlikten yoksun olan, yanında herhangi bir birleşme isteği de mevcut değildi. Günümüzün ulusalcılık fikir yapısı daha o sıralarda gelişmemişti. O sıralarda fikir adamları, edebiyatçılar arasında bir İtalyan kültür birliğine doğru eğilim bulunmakla birlikte uygulama alanında hiçbir etki yaratamadı.

Maceraperest komutanların İtalya'da sebebiyet verdikleri harpler, diğer ülkedekilerden hiç de az hasarlı değildi.³⁶ Her ne kadar o sıralarda İtalya'da yaralıları ve esirleri öldürmemek ve onları bir fidye karşılığı zenginlere satma geleneği bulunmakla beraber gene de kanlı geçti. XVI. asırda, görülen askerî bunalım, siyasal bunalıma da sebebiyet verdi.³⁷

İsviçreliler tarafından meydana getirilen kalabalık ve ellerinde altı metrelik mızrak bulunan orduları İtalyan birlikleri ardı ardına yenilgilere uğrattınca büyük sükse yaptılar. Bütün bu birlikler sonradan Avrupa'ya

³⁵ G. Burckard, aynı eser, s. 532.

³⁶ V. Block, *Die Cordottieri. Studien über die sogennanten "unblutigen Schlachten."* Berlin 1913, s.180.

³⁷ En esaslî eser, Piero Pieri'nin *Il Rinascimento e la crisi militare italiana*, Torino 1952, adlı kitabıdır.

egemen olarak gelecekteki harp sanatını geliştirdiler ve başta İtalyan komutanlar olmak üzere teorisyenler yeni kaleler yapıp orduların yönünü değiştirttiler.

Harp meydanlarında kale yapma becerisi, XV. asır başlarında İtalya’da geliştirildi. Bu harplerde kullanılacak bir de piyade alayı geliştirildi. Bu alaylardan birisini kuran Boccolino Guzzone adındaki bir paralı asker (kondottiero), devrin Osmanlı Sultanı Bayezid II’ e şu satırlarla tasvir etti: “bizim İtalyan usullerine göre seçilmiş ve iyi silâhlendirilmiş insanlardır.” Fakat Osmanlı Sultanı, İtalya’ya asker çıkarma önerisini kabul edemedi. Cem Sultan yüzünden, yerel güçlerin de yardımı ile Ancona bölgesine bir hurucu reddetti. Böyle bir girişim bütün dünyayı değiştirdi: bir Müslüman İtalya düşünelim, Osmanlı İmparatorluğu’nun birliği altında Rönesans döneminin insanların büyük becerileri neler başarmazdı.

Fakat biz, gerçeklere dönerek Paola Giovio tarafından belirtilen şu satırlara eğilelim.³⁸ Bu adam, çağındaki Osmanlı harp sanatına büyük bir yakınlık duymaktaydı. Otranto şehrinin Gedik Ahmed Paşa tarafından ele geçirilmesi üzerine şunları kaleme aldı:” Otronto’ya çıkan Türkler harp sanatında çok becerikli olduklarını ispat ettiler. Atri Duca’sının babası Conte Giulio ile Capua’lı Signor Matteo gibi iki güçlü komutanı öldürdüler. Bir Macar atlı birliği dışında diğer askerler direnme gücünü kendilerinde bulamadılar. Belgrad ve Semendre taraflarında çarpıştıkları gibi mamafih Macarlar bu sanatı çok iyi bildiklerini gösterdiler. Signor Giovan Giacomo Tribulco’ya şöyle bir şey söylendiğini duydum. İtalyan komutanlar iyi siper ve tabya yapmasını biliyorlar, Otranto içinde Türklerin kişisel gayretleri ile yaptıklarından dolayı benzetiyorlar. Calabria Duca’sı (ki sonradan Alfonso II adıyla kral oldu) şehri teslim aldıktan sonra o Türklerden çoğuna para dağıttı. Zira Papa Sisto’nun askerleri ile yaptığı çatışma sırasında hiç çekinmeden çarpışan yeniçerilerin hepsi ölmekle beraber Duca’yı kurtardılar. Türk sipahiler onu kurtardılar ve bunu da büyük bir cesaret ve sanat ile başardılar. Daima düşman atlılarına karşı cesaretle yürüdüler ve öncülerini yendikten sonra Nettuno surlarına kadar ilerlediler.”

³⁸ Paolo Giovio, “Informatione di Paolo Giovio vescovo di Nocera a Carlo Quinto Imperatore Augusto *“Historia Universale dell’origine, guerra et imperio de Turchi, raccolta da M. Francesco Sansovino cilt II, Venezia 1654, s. 231-232.*

Savaş metodları daha da olgunlaştırıldı. Kargı ve kale kullanımı geliştirildi. Osmanlılar bu yenilikleri benimsemeyince sonraki askeri bunalımlarını yarattılar. Bütün bu harp tekniklerini inşallah fırsat bulursam, İslâm harp sanatı ile ilgili hazırlamakta olduğum eserimde anlatacağım.

Bu kısa konulardan sonra, Cem Sultan'ın Roma'daki son günlerine ulaşmış bulunuyoruz. Tabî ki bu arada çok sayıda fevkalâde ve merak çekici olaylar meydana geldi. Bunlardan bir tanesi de papanın kardeşinin Vatikan'da verdiği bir ziyafete katıldığı zaman değil bir mahkûm âdetâ hüküm süren bir padişah havasındaydı. O sıralarda şehir üzerindeki göksel birtakım olaylar da halkta korku izleri bırakmıştı. Cem Sultan'ın, papalığın merkezinde bulunduğu sırada yaratılan birtakım korku dolu kehanetlere şimdi yenileri eklenmeye başladı. Bu sıralarda çok bozuk bir Türkçe ile olmakla beraber anlaşılır bir kehânet *Kızıl Elma* adı ile bütün batı âleminde yayıldı.³⁹ “*Patissahomoz ghelur, Ciaferun memleketi alur, keuzul almai alur, kapzeiler, iedi yladegh Giaur kelecı csikmasse, on iki yla degħ onlarun begħligh eder, euñi yapar, bagħi diker, bahcsai bagħlar, ogħi kezi olur: on iki yldenssora Christianon kelecı csıkar,  l Turki gheressine tuskure.*”

Bu XVI. yüzyılda uydurulmuş bir kehanettir. Cem'in dostlarından birisinin⁴⁰ anlatıp da *vakiât* içinde bulamadığımız bilgiye göre, şehzade böyle bir metni okumuştı. Osmanlılar için büyük ümitler getiren bu kehanete göre Osmanlı Sultanı bir gün Roma şehrini fethedecek, atını kiliseye sürdükten sonra, atlarına oradaki çeşmeden su içirtecekti. Romalılar kaderi aldatmak için Cem'i atla kiliseye girmeye teşvik etmiş olabilirler. Fakat Cem Sultan'ın Roma'daki bütün faaliyetini anlatmak için bütün bir kitabı buna tahsis etmek gerekir ki ben burada az bilinen bazı noktalara değinerek, aynı zamanda hem birbirine yakın hem de çok uzak kalan iki âlem arasındaki birleştirici noktalara değinmek istedim.

Konumuzu bitirmeden evvel şu noktayı açıklamak isterim ki, Fransa kralı VIII Charles, Roma şehrine girdikten sonra 28 Ocak 1495 günü

³⁹ Ettore Rossi, *La Iggenda turco-bizantina del Romo Rosso, Atti del V Congresso Internazzionale di Studi Bizantini Roma 20-26 settembre 1936- Studi bizantini e neoellenici V*, s. 542-553.

⁴⁰ “Gurbetnâme-i Sultan cem “*Fâtih ve İstanbul*, II/7-12 (29 Mayıs 1954) s.227-228.

Cem Sultan'ı alıp bizzat Cesare Borjiya'ya teslim etti. Cem Sultan son defa Tiber nehrini Sant'Angelo köprüsünden geçmiş oldu. Eski Müslüman coğrafyacılara bu nehir hakkında bronz levhalarla kaplı masalımsı nehir derler. Bugün bile nehir dolup ve kil rengine bürününce bir bronz renk geldiğinden dolayı "Sarışın Tiber" denir. Cem Sultan'ın seyahatinden sonra fazla miktarda hayalî hikâyeler anlatılmadı ve Muhammed İbn Ali-Sipahizade, eseri olan *_Evzahü'l-masâlik ilâ ma'rifeti'l büldan ve'l-memâlik*⁴¹ adlı kitabında Rumiye/Roma ile ilgili o kadar çok hikâyeler anlatıldığını yazar ki biraz bilgiç biri bunların hiçbirisini kabul etmez.

VIII Charles, Roma'dan ayrıldıktan sonra 40 km kadar uzaklıktaki Velletri şehrinde avlanmak için kaldı. Borjia da Magistrato sarayında kaldı. Burada bulunan bir sadık adamı kendisine iyi bir at tedarik edince kaçmayı başardı.

Fransa kralının ilerleyişi sırasında kuşatmalar ve toplu öldürmeler yapıldı ve Cem Sultan bu sırada hastalandı. Bu hastalık hakkında epey şey söylenmiştir. Bayezid'in krala elçi gönderip kardeşini öldürtmesini istediği, ayrıca Borjiyalar tarafından zehirlendiği de söylendi. Zehirleme bir ustura ile gerçekleştirilmiş. Fakat o sıralarda batıda çok düzensiz olan ordularda Osmanlı ordu düzenine aykırı bir kargaşa bulunduğu için, bir hastalık kapmak çok kolay idi. Bir berberin keskin usturasının yaratacağı hastalık için zehire ihtiyaç yoktu. Geçen yüzyıla kadar ordularda, harp sırasında çıkan salgın hastalıklar yüzünden, savaş sonrası ölümler meydana gelirdi.

Capua şehrine kadar kendisini tanıtmadan gelen Cem Sultan, Napoli'de yaralarını tedavi ettirdikten sonra kral tarafından kabul edildi. Kral kendisine serbest olduğunu söyleyince ağzından "Elhamdülillâh azat ve halâs savtı kulağımıza girdi" cümlesi çıktı.⁴² Fakat hangi anlamdaki azat olduğunu kimse anlamadı. Belki de Şehzade o sırada Mevlâna Celâleddin Rumi'nin *Divan*'ını hatırlayıp aşk için öldüğünü, bedeninin ölümünün bizi dünyaya bağlayan şeylerden kurtardığını yazar.

Osmanlı ailesinin şanlı mensuplarından olan Sultan Cem, en nihayet istirahat ve gerçek hürriyetine burada kavuştu.

⁴¹ Vat. Turco 108. varak 93 v.

⁴² Flügel yazması, 1213, mezkur, varak 30 v. Basılı metin s.31.